

«Απώλεια, πένθος και παιδί - Ο ρόλος του σχολείου»

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου

Σάββατο, 11 Μαρτίου, 2017

Εντάσσοντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Εκπαίδευση

Αναγκαιότητα και προοπτικές

Δρ Πολυξένη Στυλιανού

Λειτουργός Π.Ι.

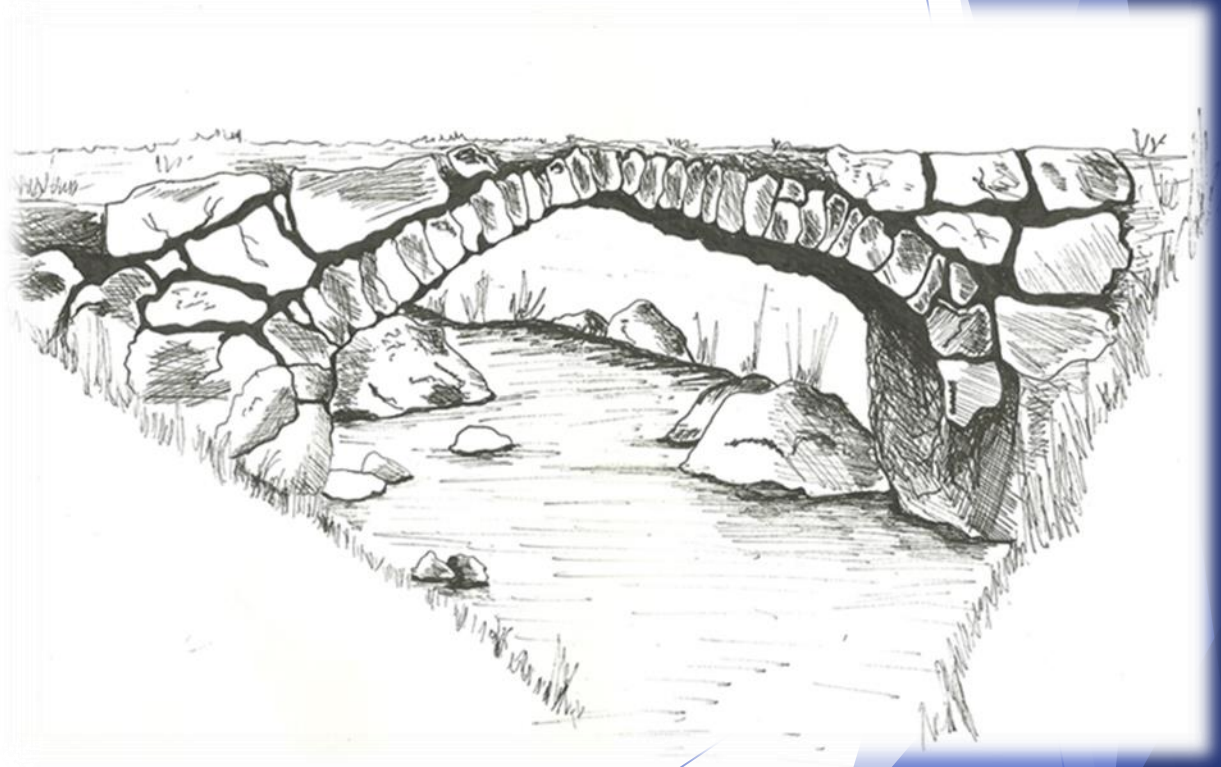
Εντάσσοντας τις έννοιες της απώλειας και του πένθους στην Εκπαίδευση

Δομή της παρουσίασης

- ▶ Αναγκαιότητα της ένταξης
- ▶ Death Education
- ▶ Προοπτικές

Γιατί να εντάξουμε τις έννοιες της απώλειας και του πένθους στη Δημοτική Εκπαίδευση;

«Κανείς δε χτίζει γέφυρα πάνω από ένα ποτάμι που δε βλέπει.»
(Adriana Schnake)

Λόγοι που επιβάλλουν την ένταξη

- ▶ Οι εμπειρίες και το ενδιαφέρον των παιδιών (Stylianou & Zembylas, 2016; Job & Frances, 2004; Shackford, 2003; Atkinson & Hornby, 2002; Harrison & Harrington, 2001; Bowie, 2000).
- ▶ Η αποφυγή των ενηλίκων να εμπλέκουν τα παιδιά σε σχετικές συζητήσεις (Leaman, 1995).
- ▶ Τα ερωτήματα των παιδιών παραμένουν αναπάντητα.

Λόγοι που επιβάλλουν την ένταξη

- ▶ Τα παιδιά μετέχουν στο πένθος που βιώνουν.
- ▶ Η επίδραση στην ψυχο-συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη ενός παιδιού, καθώς και στην επίδοση και την επιτυχία του στο σχολείο (μαθησιακά προβλήματα, κούραση, φτωχή συγκέντρωση και δυσκολίες στις σχέσεις με συνομήλικα παιδιά).

Η απώλεια και το πένθος ως γνώση κοινωνική (Lee, Lee, & Sung, 2009)

- ▶ Μπορεί να ενισχυθεί με κατάλληλα σχεδιασμένες εκπαιδευτικές παρέμβασεις με στόχο:
  - Να προετοιμάσουμε τα παιδιά για τις αλλαγές που επέρχονται στις σχέσεις των ανθρώπων μετά από μίαν απώλεια.
  - Να τα βοηθήσουμε να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα του πένθους και να το βιώνουν ως φυσιολογικό.
  - Παιδιά που πενθούν να νιώσουν συμπαράσταση και να τους δοθεί η ευκαιρία να εκφράσουν ελεύθερα τα συναισθήματα και τις ανάγκες τους.

Η απώλεια και το πένθος ως γνώση κοινωνική (Lee, Lee, & Sung, 2009)

- Να υποστηρίζουν τα παιδιά τη μοναδικότητα της αντίδρασης του κάθε πενθούντα και να γίνουν υποστηρικτικά στους πενθούντες*.
- Να αποφύγουμε τη δημιουργία ενηλίκων που δυσκολεύονται, όχι μόνο να αντιμετωπίσουν την εμπειρία της απώλειας και του πένθους, αλλά ακόμα και να αναφέρονται στις έννοιες αυτές ως μια φυσιολογική εξέλιξη στον κύκλο της ζωής.
- Να γίνει μέρος της καθημερινότητάς μας το να θυμόμαστε τη θνητότητά μας ώστε να δίνουμε περαιτέρω νόημα στη ζωή μας (Neimeyer, et al. 2002).
- Να συμβάλουμε στη μετακίνηση από την «άρνηση» στην «αποδοχή» του θανάτου (Wong & Tomer, 2011).

Πρώθηση της ευαισθητοποίησης στο θέμα του θανάτου

*'Let's talk
about it*

**Dying
Matters**

Death Café

- ▶ 2009 - Αγγλία & Ουαλία
- ▶ 2011 - Candy Chang, Νέα Ορλεάνη
- ▶ 2010 - Jon Underwood, Αγγλία

Ηθικά διλήμματα

- ▶ Το «ταμπού του θανάτου».
- ▶ Όρια; (ως προς τη γνώση, τον βαθμό και τον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων, το γνωστικό στάδιο του παιδιού, το κοινωνικό του υπόβαθρο, τις αντιλήψεις της κοινωνίας στην οποία ζει, της οικογένειας στην οποία μεγαλώνει, τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, τις προσωπικές του εμπειρίες απώλειας και πένθους)

Death Education - Σκοπός

Τα παιδιά να είναι σε θέση:

- ▶ Να συζητούν με άνεση για την απώλεια και το πένθος.
- ▶ Να γνωρίσουν τη διαδικασία του πένθους.
- ▶ Να ενημερωθούν για τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις και αξίες.
- ▶ Να αναπτύξουν μια φιλοσοφία για τη ζωή. Μόνον αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς της ζωής μπορεί κανείς να εκμαιεύσει το μέγιστο από αυτήν.

Leviton, D. (1977). The scope of death education. *Death Education*, 1 (1), 41-56.

Death Education - Προσέγγιση

- ▶ Ο θάνατος και η απώλεια μπορούν να συζητηθούν φυσικά και αβίαστα μέσα από σχεδόν όλες τις περιοχές του ΑΠ με λίγη φαντασία και δημιουργικότητα (Jackson & Colwell, 2002).
- ▶ Το σπειροειδές ΑΠ το οποίο εισηγείται η Wagner (1995) θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια μεθοδική και οργανωμένη ένταξη και ανάπτυξη θεμάτων που αφορούν στην απώλεια και το πένθος.

Ηλικίες 5 - 7 χρόνων

Το αίσθημα της απώλειας

Το αμετάκλητο του θανάτου

Καλές αναμνήσεις

Παράδειγμα: Θάνατος ενός κατοικίδιου

Αιτίες θανάτου

Οι αλλαγές στον κύκλο της ζωής

Ηλικίες 8 - 11 χρόνων

Βοηθώντας
τους άλλους

Το αίσθημα της
απώλειας και ο
θρήνος

Κηδείες
και
πένθος

Αρρώστια
και θάνατος

Παράδειγμα: Θάνατος ηλικιωμένου/ης

Γηρατειά

Μνημόσυνα

Το αμετάκλητο
του θανάτου

Καλές
αναμνήσεις

Μεθοδολογική προσέγγιση (Wass, 2007)

- ▶ Διδακτικά: ανάπτυξη της γνώσης (διαλέξεις και παρουσιάσεις).
- ▶ Εμπειρικά: ενεργός συμμετοχή* (κατάθεση προσωπικών εμπειριών στην ομάδα συζήτησης, υπόδυση ρόλων, ασκήσεις ενσυναίσθησης).

*Προϋποθέτει την ύπαρξη ατμόσφαιρας αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα στους/στις συμμετέχοντες/ουσες.

Πρόβλημα δεν αποτελεί η φιλοσοφία του μαθήματος...

- ▶ ... αλλά η εξεύρεση των κατάλληλων εγχειριδίων και των καταρτισμένων και πρόθυμων εκπαιδευτικών να το διδάξουν (Bregman, 2008).

Απώλεια και πένθος στο ΑΠ της Προσχολικής Εκπαίδευσης

- ▶ Κοινωνική Ανάπτυξη - Κοινωνική Ταυτότητα: Συζήτηση και δραστηριότητες όπου τα παιδιά βιώνουν καταστάσεις π.χ. πως νιώθει ο φίλος μας για την απώλεια του κατοικίδιου μέσω τεχνικής δράματος καυτής καρέκλας.
- ▶ Θρησκευτικό και ηθικό περιεχόμενο: Απώλεια αγαπημένου προσώπου. Συζητούν την πιθανή απώλεια κάποιου αγαπημένου τους αντικειμένου ή κατοικίδιου ζώου ή προσώπου και διατυπώνουν σκέψεις για αντιμετώπισή της και διαχείριση των συναισθημάτων τους ή την υποστήριξη κάποιου άλλου προσώπου που τα βιώνει.

Η εκπαιδευτική προσέγγιση των εννοιών

- ▶ Διαθεματική προσέγγιση:
  - Φιλοσοφία για παιδιά
  - Θρησκευτική Αγωγή
  - Παιδική Λογοτεχνία
  - Επιστήμη
  - Μαθηματικά
  - Τέχνη
  - Ιστορία
  - Αγωγή Υγείας

Η Φιλοσοφία για παιδιά

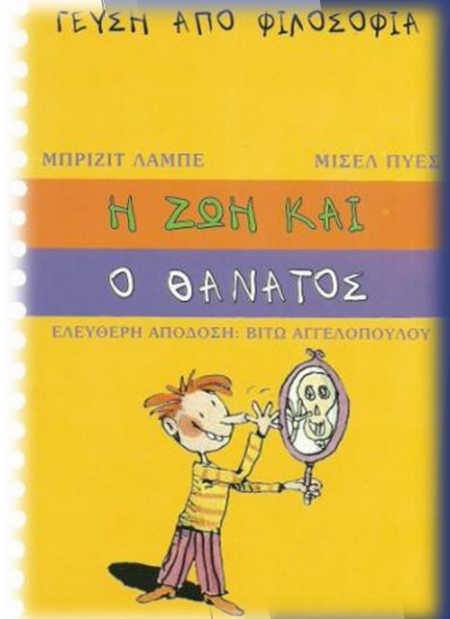
- ▶ Η φύση του θέματος του θανάτου εμπλέκει άμεσα την ανάγκη για μια φιλοσοφική προσέγγιση της ανθρώπινης ύπαρξης εκ μέρους των παιδιών (Moreman, 2008).
- ▶ Φιλοσοφικός διάλογος (προσεκτική ακρόαση, ενεργός συμμετοχή ολόκληρης της σχολικής τάξης).
- ▶ Λογικότητα (reasoning): περιλαμβάνει γνώσεις, πεποιθήσεις, προκαταλήψεις, πνευματικές στάσεις, αλλά αγκαλιάζει και λεκτικές και εκφραστικές δεξιότητες, επιθυμίες και συνήθειες, αποφάσεις και ηθικές ή ανήθικες πράξεις.

Η Φιλοσοφία για παιδιά

- ▶ Απαιτεί την προθυμία του/της εκπαιδευτικού να αμφισβητηθεί η καθιερωμένη αυθεντία του/της επιτρέποντας στα παιδιά να εκφέρουν κρίσεις και να εργάζονται χωρίς ένα έτοιμο διδακτικό «σενάριο» (Haynes, 2008).
- ▶ Όταν τα παιδιά εξερευνούν τις έννοιες της απώλειας και του πένθους, μιλούν συχνά για τις προσωπικές τους εμπειρίες με έναν ειλικρινή και εντυπωσιακό τρόπο.
- ▶ Οι ενήλικες είναι αναποφάσιστοι σχετικά με τη συμπεριφορά που θα τηρήσουν για να ανταποκριθούν σε τέτοιου είδους παιδικές αποκαλύψεις.
- ▶ Τακτικές συναντήσεις κι όχι αυτοσχεδιασμούς σε διαθέσιμα λεπτά που προκύπτουν.

«Γεύση από φιλοσοφία»

- ▶ +8 χρονών
  - ▶ Στόχος: να βάλει σε ενέργεια τη σκέψη και την κρίση των παιδιών βοηθώντας τα να βρουν απαντήσεις σε σοβαρά προβλήματα που τους απασχολούν.
  - ▶ Λιτός λόγος
  - ▶ Πολλά παραδείγματα
- «...Το βότσαλο δεν πεθαίνει γιατί μένει πάντα το ίδιο. Δεν πεθαίνει γιατί δε ζει. Καθετί που αλλάζει, καθετί που μεγαλώνει, που γεννάει ή καρποφορεί πεθαίνει. Καθετί που ζει πεθαίνει. Φαίνεται παράξενο όταν το λέμε, όμως πεθαίνουμε επειδή ζούμε.»

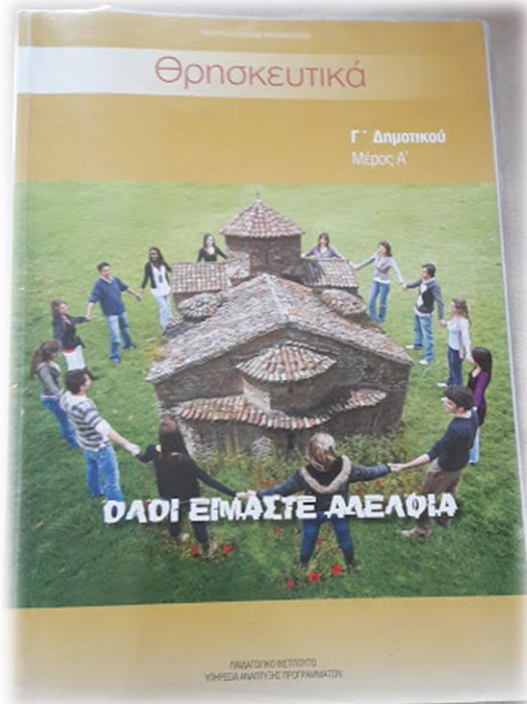
Ανιχνεύοντας φιλοσοφικές θεωρήσεις των ανθρώπων

- ▶ Παροιμίες, ήθη και έθιμα
- ▶ Συγκρίσεις αποφθεγμάτων ή γνωμικών
διάφορων λαών από μέρους των παιδιών
-> καλύτερη κατανόηση των
πανανθρώπινων νοημάτων και στάσεων
- ▶ Κηδεία στην Κέυνια

Το πένθος στη Θρησκευτική Αγωγή

- ▶ Η προσέγγιση των διάφορων θρησκειών στην ανάλυση και ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνονται και χειρίζονται το πένθος, προσφέρει μια διαπολιτισμική οπτική του θέματος μέσω της οποίας θα προέκυπταν ομοιότητες και διαφορές προάγοντας, παράλληλα, έναν παραγωγικό διάλογο ανάμεσα στις παραδόσεις των θρησκειών (Moreman, 2008; Sasson, 2008).

Το πένθος στη Θρησκευτική Αγωγή (Δημοτική Εκπαίδευση)

Γνωριμία με όλους

- ▶ Δ' τάξη: Ρωμαιοκαθολικοί
Προτεστάντες
- ▶ Ε' τάξη: Μουσουλμάνοι
Ιουδαίοι
- ▶ Στ' τάξη: Ινδουισμός
Βουδισμός

Το πένθος στην Παιδική Λογοτεχνία

- ▶ Αποτυπώνει λογοτεχνικά τις ψυχολογικές αντιδράσεις που συνδέονται με τις φάσεις του πένθους προσπαθώντας να ασκήσει λειτουργίες ανακουφιστικές, κατευναστικές, κοινωνικοποιητικές ή και πληροφοριακές στο μικρό παιδί γύρω από τον θάνατο (Ντόλατζα, 2008).

Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει

Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει

Ο Μικρός ήταν πολύ κακόκεφος. Κλείστηκε στο δωμάτιο κι άρχισε να στριφογυρίζει κι όλα τα πράγματα ν' αναποδογυρίζει. Τις ζωγραφιές από τον τοίχο τις ξεκολλούσε κι όλα τα παιχνίδια του καλούσε.

«Θεέ μου!» είπε η Μαμά «τι έχεις πάθει;»

«Είμαι ένας ανάποδος και γκρινιάρης Μικρός και κανείς δε μ' αγαπάει» είπε ο Μικρός.

«Μικρέ μου» είπε η Μαμά «όπως και να'σαι εγώ πάντα θα σ' αγαπώ».

«Κι αν ήμουνα αρκούδος, πάλι θα με φροντίζεις και θα μ' αγαπούσες;» ρώτησε ο Μικρός.

«Φυσικά» είπε η Μαμά. «Εγώ θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει».

[...] «Ό,τι κι αν γίνει;» είπε ο Μικρός και χαμογέλασε. «Κι αν ήμουνα κροκόδειλος;»

«Θα σε αγκάλιαζα και θα σε αγαπούσα και τη νύχτα θα σου τραγουδούσα» είπε η Μαμά.

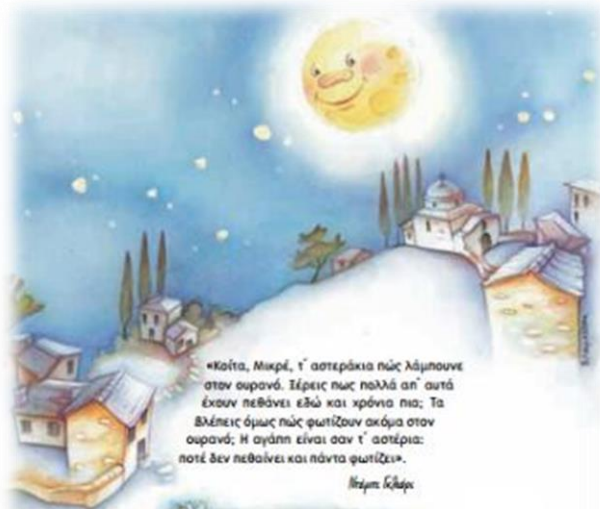
«Χαλάει ποτέ η αγάπη;» ρώτησε ο Μικρός.

«Λυγίζει άραγε ποτέ και σπάει; Κι αν ναι, μπορείς άραγε να την κολλήσεις, και να τη φτιάξεις και να τη χτίσεις;»

«Α, δεν ξέρω» είπε η Μαμά «το μόνο που ξέρω είναι ότι θα σ' αγαπώ για πάντα».

«Κι όταν πεθάνουμε και καθούμε, θα μ' αγαπάς ακόμα;» είπε ο Μικρός. «Θα υπάρχει ακόμα η αγάπη;»

Η μαμά πήρε στην αγκαλιά της το Μικρό και κοίταξαν μαζί από το παράθυρο τον ουρανό. Το φεγγάρι έφεγγε ψηλά και τ' αστεράκια ήταν φωτεινά.

«Κοίτα, Μικρέ, τ' αστεράκια πώς λάμπουνε στον ουρανό. Ίσως πως πολλά απ' αυτά έχουν πεθάνει εδώ και χρόνια πια; Τα βλέπεις όμως πώς φωτίζουν ακόμα στον ουρανό; Η αγάπη είναι σαν τ' αστέρια: ποτέ δεν πεθαίνει και πάντα φωτίζει».

Πέτρος Κόλλης

Γιατί είναι κακόκεφος ο Μικρός της ιστορίας; Σε ποια ζωάκια σκέφτηκε να μεταμορφωθεί για να δοκιμάσει την αγάπη της μαμάς του; Σε τι θα μεταμορφωνόσουν εσύ και γιατί;

Φτιάξε το δικό σου «ουρανό της αγάπης». Γράψε στ' αστέρια το όνομα αγαπημένων σου προσώπων και χρωμάτισέ τα με χρώματα που σου αρέσουν.

Έχεις νιώσει ποτέ ότι δε σ' αγαπούν; Πότε;

Από το βιβλίο του δασκάλου

Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει

Σχετικά με τα **ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ**: Με αφορμή το θέμα των αστεριών ο εκπαιδευτικός μπορεί να παρουσιάσει στα παιδιά ή να ερευνήσει μαζί τους σε βιβλία τέχνης χαρακτηριστικούς ομόθεμους πίνακες ή λεπτομέρειές τους. Οι μαθητές στη συνέχεια θα προσπαθήσουν να ταξινομήσουν τους πίνακες ανάλογα με τη χρωματική τους εντύπωση, την ανταπόκρισή τους ή όχι στη ρεαλιστική πραγματικότητα ή με ό,τι άλλο κριτήριο επιθυμούν. Ενδεικτικά από το κλίμα του πρόδρομου εξπρεσιονισμού, προτείνουμε τον πίνακα του Van Gogh, *Έναστρη νύχτα* (1889, Νέα Υόρκη, Museum of Modern Art, πηγή: Ά. Χαραλαμπίδης, *Η Τέχνη του Εικοστού Αιώνα. Ζωγραφική, Πλαστική, Αρχιτεκτονική*, τόμος Ι: 1880 – 1920, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 38), από το κλίμα του νατουραλισμού – ακαδημαϊσμού προτείνουμε τον πίνακα του Κ. Βολανάκη, *Βαπόρι στο σεληνόφως* (λάδι σε μουσαμά, 25 x 45 εκ., Αθήνα, Ιδιωτική συλλογή, πηγή: Στ. Λυδάκης, *Κωνσταντίνος Βολανάκης*, Αδάμ, Αθήνα 1997, σ. 191) και από το χώρο της μοντέρνας γλυπτικής το έργο του Α. Calder, *Χορός των αστεριών* (1940 περ., Βερολίνο Nationalgalerie, πηγή: Ά. Χαραλαμπίδης, ό.π., τ. ΙΙ, σ. 255).

Επιλογή του κατάλληλου κειμένου

- ▶ Εποχή, τόπος: εκάστοτε αντιλήψεις για τον θάνατο, τις αξίες, αλλά και τους παραδεκτούς τρόπους πένθους (Malcom, 2010-2011).
- ▶ Τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα ο θάνατος παρουσιάζεται στην παιδική λογοτεχνία ως ένα καθημερινό συμβάν στις ζωές των ανθρώπων, αλλά και ως τιμωρία παραβατικής συμπεριφοράς (Πέτκου, 2008).
- ▶ Πρώιμη εκδοχή του παραμυθιού «Η Κοκκινοσκουφίτσα»*-> η κεντρική ηρωίδα και η γιαγιά της τρώγονται από τον λύκο και πεθαίνουν.

*Το οποίο γράφτηκε το 1697 από τον Charles Perrault.

Στόχος των βιβλίων

- Στα περισσότερα βιβλία, γίνεται φανερή η προσπάθεια των ενηλίκων να στηρίξουν το παιδί στην επαφή του με την ιδέα του θανάτου με τη χρήση λεξιλογίου ρεαλιστικού και χωρίς να ωραιοποιείται το γεγονός του θανάτου (Γιαννικοπούλου, 2008; Πατέρα & Τσιλιμένη, 2008; Πέτκου, 2008).
- «Τα παιδικά βιβλία καταφέρνουν να περιγράψουν τον θάνατο χρησιμοποιώντας λέξεις και χρώματα που ουσιαστικά υμνούν τη ζωή» (Πατέρα & Τσιλιμένη, 2008).

Ειδικές Θεματικές

- ▶ Βιβλία που αναφέρονται στο προ του θανάτου διάστημα, αλλά και στο διάστημα μετά, δίνοντας την ευκαιρία στον/στην αναγνώστη/τρια να βιώσει τα συναισθήματα των φίλων και των συγγενών που πενθούν και ταυτόχρονα να δει τη συνέχεια της ζωής μετά τον θάνατο του αγαπημένου προσώπου.

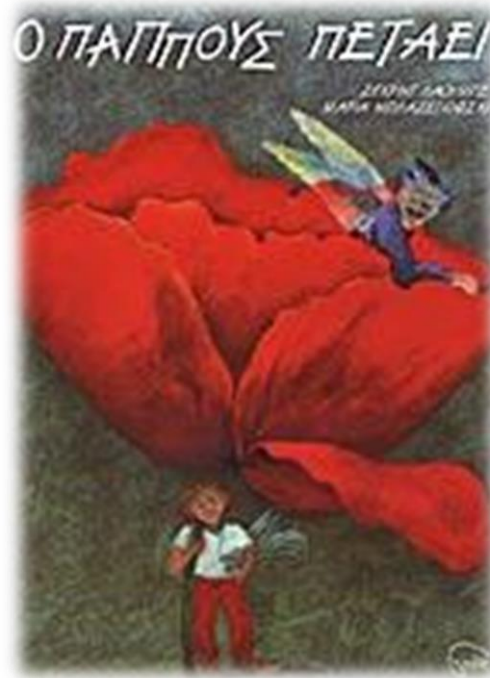
Ειδικές Θεματικές

- ▶ Βιβλία που δίνουν έμφαση στο γεγονός του θανάτου, χωρίς αναφορές στην προηγούμενη ζωή του ήρωα.

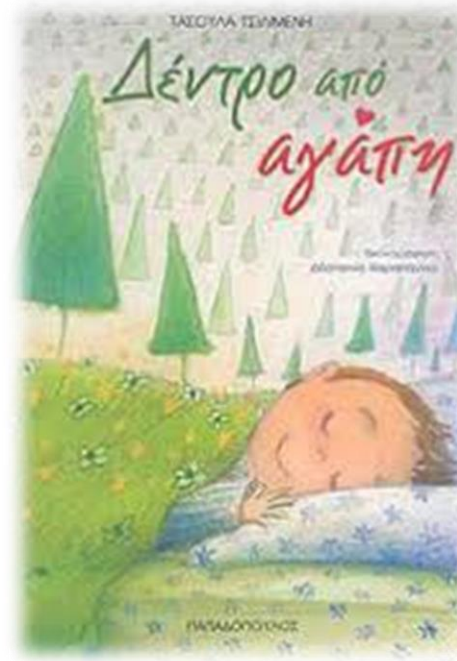
Ειδικές Θεματικές

- ▶ Βιβλία που επικεντρώνονται στις στιγμές του θανάτου αυτού καθαυτού.

Ειδικές Θεματικές

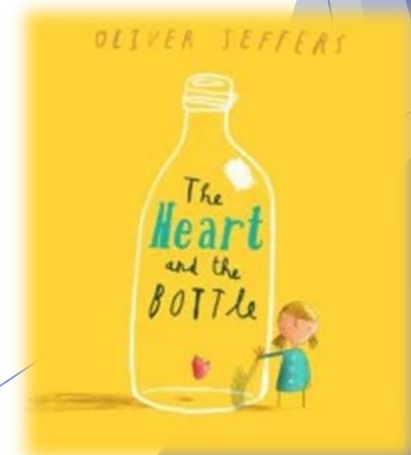
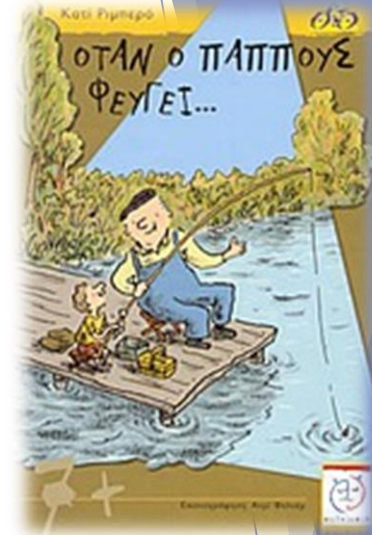
- ▶ Βιβλία στα οποία ο θάνατος μπορεί να μην είναι η βασική υπό επεξεργασία έννοια, αλλά να γίνεται έντονη αναφορά σε αυτόν.

Ειδικές Θεματικές

- ▶ Βιβλία που εστιάζουν στη σπουδαιότητα των αναμνήσεων και τη συνέχιση της σχέσης.

Βιογραφίες

- ▶ J. K. Rowling: η απώλεια της δικής της μητέρας την οδήγησε να δημιουργήσει έναν ήρωα που είχε ζήσει και ο ίδιος το θάνατο των γονιών του, τον Harry Potter.

- ▶ Wald Disney: Γιατί οι μικροί πρωταγωνιστές του μεγαλώνουν χωρίς μαμά;

Φυσικές Επιστήμες και πένθος; (θάνατος)

Ενότητα: Ζωντανοί Οργανισμοί - Κύκλος της ζωής

- ▶ Α΄ τάξη: Εντοπισμός διαφορών ανάμεσα σε ζωντανά και μη ζωντανά σώματα ως προς τη διατροφή, ανάπτυξη, αναπαραγωγή και τον θάνατο.
- ▶ Β΄ τάξη: Γνωριμία με τον κύκλο της ζωής των φυτών - Φύτρωση / Ανάπτυξη / Αναπαραγωγή / Διασπορά / Θάνατος.

Ενότητα: Το Σώμα και η Υγεία μας

- ▶ Ε΄ τάξη: Πεπτικό, αναπνευστικό, κυκλοφορικό σύστημα του ανθρώπου.

Μαθηματικά

- ▶ Το προσδόκιμο ζωής ενός σκύλου σε σχέση με αυτό του ανθρώπου (Γ' τάξη).
- ▶ Πιθανότητες - ένα παράδειγμα βεβαιότητας:
Η πιθανότητα ότι κάθε άνθρωπος θα πεθάνει = 1 (100%).

Η εικαστική προσέγγιση του πένθους

- ▶ Η εικαστική τέχνη είναι μια μέθοδος να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τις εμπειρίες τους (Malchiodi, 2001):
- Τα παιδιά των οποίων η οικογένεια αντιμετώπισε πρόσφατα μια διάσταση, έναν χωρισμό ή έναν θάνατο μπορεί να νιώθουν αβέβαια και προβληματισμένα ως προς το ποια άτομα πρέπει να συμπεριλάβουν στη ζωγραφιά τους.

Η εικαστική προσέγγιση του πένθους

- ▶ Η χρήση του μαύρου σε μια εικόνα, την οποία τα περισσότερα παιδιά της συγκεκριμένης ηλικίας θα ζωγράφιζαν με πολλά χρώματα, αποτελεί άμεση ένδειξη κατάθλιψης. Παραδείγματα:
- Η έμφαση σε ένα μαύρο ήλιο, συσχετίστηκε με το σκοτάδι, τον θάνατο, το φόβο, τον τρόμο, τη μελαγχολία και την απόγνωση.
- Τα δάκρυα και η βροχή που παρουσιάζονται στις ζωγραφιές σπιτιών, τοπίων ή άλλων θεμάτων από το περιβάλλον (η ζωγραφιά της βροχής δεν είναι πάντοτε ενδεικτική ψυχικού πόνου ή θλίψης, για αυτό και θα πρέπει να ερμηνεύεται με προσοχή).

Η εικαστική προσέγγιση του πένθους

- ▶ Παιδική εμπειρία με μιαν ανίατη ασθένεια ή ένα θάνατο:
- Οι ζωγραφιές επιτρέπουν στα παιδιά να μοιραστούν φόβους, ερωτήματα και ανησυχίες που είναι δύσκολο να ειπωθούν.
- Εκφράζουν με αυτές και τις πνευματικές τους πεποιθήσεις με συγκεκριμένο τρόπο, αποτυπώνοντας θρησκευτικές πρακτικές και έννοιες. Π.χ. προσευχή, άγγελος, νεκρός συγγενής.
- Τα πολύ μικρά παιδιά «εμφανίζουν» ένα νεκρό πρόσωπο συνήθως με τις μορφές φαντασμάτων ή δαιμόνων.
- Κάποια παιδιά μέσα από τις ζωγραφιές τους φαίνεται να εκφράζουν τις απορίες τους για το πού πηγαίνουν οι νεκροί ή ποια μορφή παίρνουν μετά τον θάνατο (Malchiodi, 2001).

Η εικόνα ως κείμενο μετάδοσης μηνυμάτων

- ▶ Παρατήρηση έργων τέχνης:
Υποθέσεις, πιθανότητες, αφηγήσεις.
- ▶ Νοήματα έργων τέχνης:
συναισθήματα, αφηγήσεις,
προσωπικές εμπειρίες.
- Η Κραυγή του Νορβηγού Edvard Munch, που απεικονίζει μια αγωνιούσα μορφή με φόντο ουρανό σε χρώμα κόκκινο του αίματος. Θεωρείται από μερικούς πως συμβολίζει το ανθρώπινο είδος κάτω από τη συντριβή του υπαρξιακού τρόμου.

Το πένθος και η Ιστορία

- ▶ Για τις ανθρώπινες συνέπειες των πολέμων, ειδικά των εμφυλίων, τις απώλειες και το πένθος των ανθρώπων, οι οποίοι είτε έχασαν αγαπημένα πρόσωπα είτε έγιναν πρόσφυγες, οι αναφορές είναι περιορισμένες ή όπου υπάρχουν είναι οι πρώτες που παρακάμπτονται στη μάχη για την κάλυψη της διδακτέας ύλης.
- ▶ Ειδικά στην περίπτωση της πρόσφατης ιστορίας της Κύπρου, εξακολουθεί να είναι δύσκολο να βρεθούν οι λέξεις που θα καλύψουν την αλήθεια χωρίς να θίξουν το συναίσθημα.

Το πένθος και η Ιστορία

- ▶ Η αναγνώριση της ανθρώπινης τραγωδίας στην απώλεια και της απώλειας που βιώνει ο άλλος, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την κατανόηση και την ανάπτυξη της πρώτης επαφής μεταξύ των ανθρώπων που βίωσαν ένα πόλεμο από στρατόπεδα αντίπαλα.
- ▶ Η έκφραση του πένθους σε επίπεδο κοινοτικό, η οποία θα μπορούσε να διδάσκεται στο σχολείο, θα βοηθούσε στην αποδοχή της νέας ταυτότητας των ανθρώπων και του τόπου μετά από ένα τέτοιο τραυματικό γεγονός.
- ▶ Αντίθετα, η παραγνώριση του πένθους συχνά παρατείνει τους φόβους, τις ενοχές, ακόμα και το ίδιο το πένθος αγνοώντας τις συνέπειές του (Zembylas, 2009).

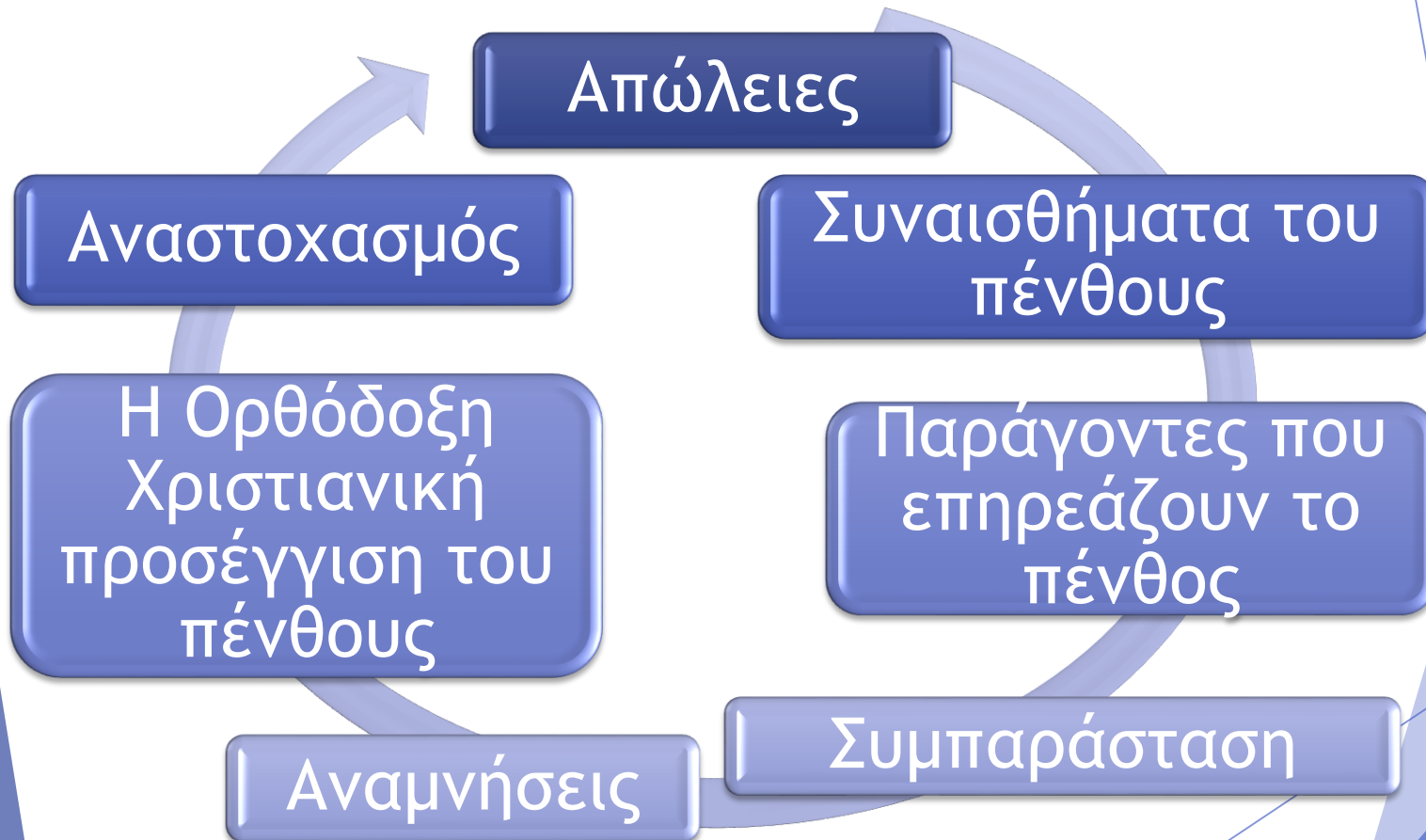
Αγωγή Υγείας και πένθος

- ▶ Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή των παιδιών
- ▶ Στόχοι: Τα παιδιά:
  - Να αναπτύξουν τις δεξιότητες της αναγνώρισης και της διαχείρισης των συναισθημάτων τους.
  - Να νοιάζονται και να ενδιαφέρονται για τον άλλον.
  - Να παίρνουν υπεύθυνες αποφάσεις.
  - Να δημιουργούν θετικές σχέσεις.
  - Να διαχειρίζονται προκλητικές καταστάσεις αποτελεσματικά (Weissberg, Resnik, Payton & O'Brien, 2003).

SEAL (Social and Emotional Aspects of Learning)

- ▶ Σαφής αναφορά στην εξέταση απωλειών, τις οποίες πιθανόν να βίωσαν τα παιδιά, καθώς και στα συναισθήματα που σχετίζονται με την απώλεια.
- ▶ Επιμέρους στόχοι:
  - η κατανόηση της διαφορετικότητας του τρόπου που πενθεί κανείς
  - η χρήση στρατηγικών διαχείρισης των συναισθημάτων που σχετίζονται με την απώλεια
  - η κατανόηση των συναισθημάτων που έπονται της απώλειας κάποιου αγαπημένου που έφυγε ή πέθανε
  - η κατανόηση ότι διαφορετικοί άνθρωποι μπορεί να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με διαφορετικούς τρόπους
  - η ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων στήριξης των πενθούντων ατόμων (Primary National Strategy, 2005).

Η παρέμβαση

Συμπεράσματα

- ▶ Θετική επίδραση του προγράμματος (οργάνωση γνώσεων, πρόταση συγκεκριμένης δράσης).
- ▶ Η σχέση με τον πενθούντα, η μοναδικότητα και η διαφορετικότητά του.
- ▶ Νέες γνώσεις + στερεότυπα των παιδιών.

Ο ρόλος του σχολείου

- ▶ «Δε νομίζω ότι μπορεί να γίνει κάτι γιατί είναι σχολείο. Οι δασκάλες το μόνο που έχουν να κάνουν είναι να μαθαίνουν στα παιδιά τα μαθήματα. Αν κάποια δασκάλα θέλει να βοηθήσει, καλώς.» (μαθήτρια 14)
- ▶ Υλική και οικονομική ενίσχυση.
- Αρνητική στάση - αντανακλά την απουσία πολιτικής στην «ενεργή» ή/και «προληπτική» διαχείριση του πένθους (Akerman & Statham, 2014).

Συμπεράσματα

- ▶ Στήριξη των εκπαιδευτικών ώστε να καταστούν, αλλά και να νιώσουν ικανοί να εντάξουν την απώλεια και το πένθος στην τάξη τους (Mahon, Goldberg & Washington, 1999).
- ▶ Αρχική κατάρτιση.
- ▶ Ενδοϋπηρεσιακή επιμόρφωση (Cunningham & Hare, 1992).

Εξειδικευμένη βοήθεια

- ▶ Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας (ΥΠΠ):
  - Διαχειρίζομαι το πένθος - Επιστρέφω στη ζωή (2006) (http://www.moec.gov.cy/edu_psychology/ekdoseis/encheiridio_diacheirizomai_penthos.pdf)
  - Διαχείριση κρίσεων στα σχολεία (2012)
- ▶ Γραμμή 1410 (<http://onek.org.cy/archiki-selida/programmata-ipiresies/simvouleftikes-ipiresies/1410-2/>)
- ▶ Μέριμνα (<http://www.merimna.org.gr/>)

Ακούστε με τα μάτια, τ' αυτιά και την καρδιά σας

The Irish Childhood
Bereavement Network

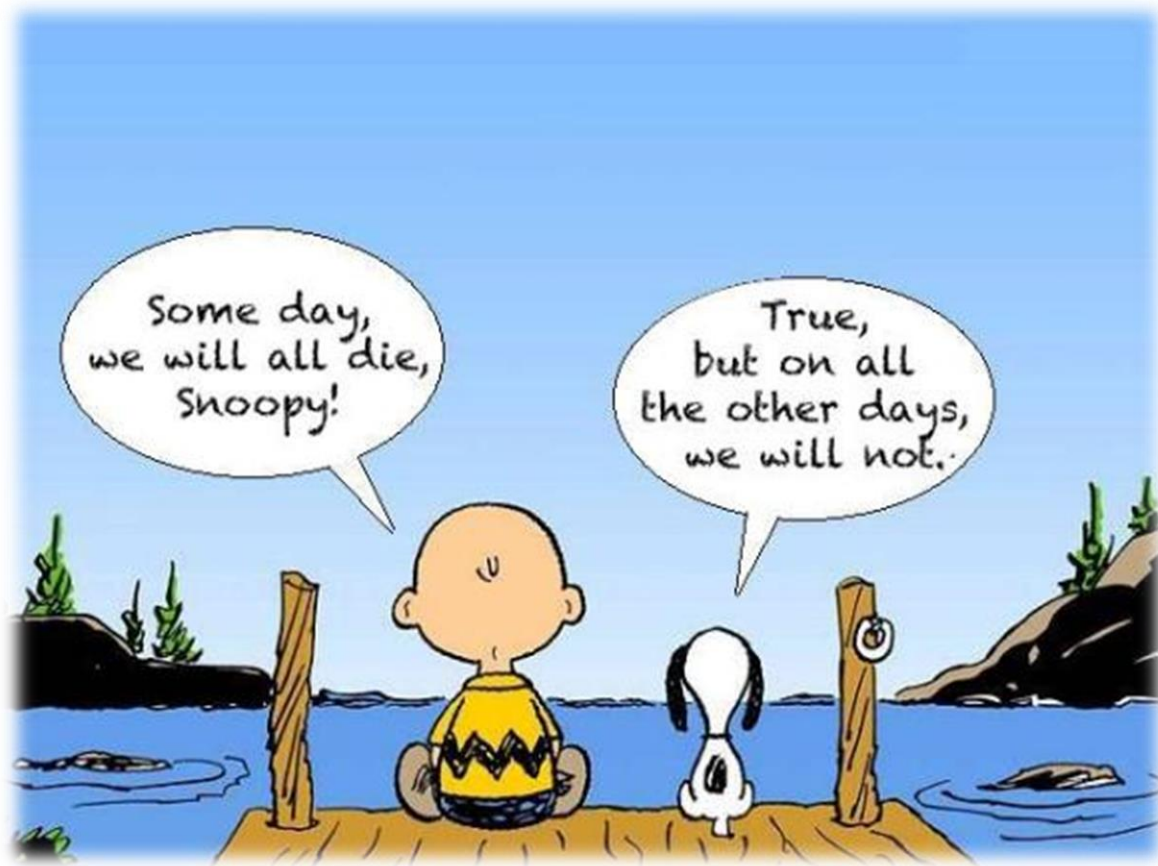
<https://www.youtube.com/watch?v=WZTjPCaTxYc>

Αναφορές

- ▶ Atkinson, M., & Hornby, G. (2002). *Mental health handbook for schools*. London: Routledge Falmer.
- ▶ Bregman, L. (2008). What should a course on death and dying accomplish? “Death education” in an undergraduate religion course. In *Teaching death and dying*, ed. C. Moreman, 17-32. New York: Oxford University Press.
- ▶ Jackson, M., & Cowell, Ξ. (2002). *A teacher’s handbook of death*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- ▶ Neimeyer, R., Prigerson, H., & Davies, B. (2002). Mourning and meaning, *American Behavioral Scientist*, 46(2), 235-251. doi:10.1177/000276402236676
- ▶ Παπαδάτου, Δ., & Καμπέρη, Ε. (2013). *Απώλειες Ζωής - Γέφυρες Στήριξης: Κατευθύνσεις για τη στήριξη των μαθητών που θρηνούν*. Αθήνα: Εκδόσεις Μέριμνα.
- ▶ Παπαδάτου, Δ., Μαμαντάκη, Ε., Παπάζογλου, Ε., Ράλλη, Ε., & Νίλσεν, Μ. (2013). *Στηρίζοντας το παιδί που θρηνεί το θάνατο αγαπημένου του προσώπου*, (5η έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Μέριμνα.

Αναφορές

- ▶ Rowling, L., & Holland, J. (2000). Grief and school communities: the impact of social context, a comparison between Australia and England, *Death Studies*, 24, 1, 35-50.
- ▶ Stylianou, P., & Zembylas, M. (2016). Dealing With the Concepts of “Grief” and “Grieving” in the Classroom: Children’s Perceptions, Emotions, and Behavior, *OMEGA-Journal of Death and Dying*, Published online, 1-27. DOI: 10.1177/0030222815626717
- ▶ Wagner, P. (1995). Schools and pupils: Developing their responses to bereavement. In R. Best, P. Lang, C. Lodge and C. Watkins (Eds.) *Pastoral care and personal-social education: Entitlement and provision*. London: Cassell.
- ▶ Wass, H., Miller, D, & Thornton, G. (1990). Death education and grief/suicide intervention in the public schools. *Death Studies*, 14, 253-268.
- ▶ Weissberg, P. R., Resnik, H., Payton, J. & O’Brien, U. (2003). Evaluating Social and Emotional Learning Programs, *Educational Leadership*, 60(6), 46-50.
- ▶ Wong, M., & Tomer, A. (2011). Beyond Terror and Denial: The Positive Psychology of Death Acceptance, *Death Studies*, 35, 99-106. doi:10.1080/07481187.2011.535377

Ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας
stylianou.x@cyearn.pi.ac.cy
22402328